

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича
Географічний факультет

Кафедра фізичної географії, геоморфології та палеогеографії

**ЗАСТОСУВАННЯ КРАЄЗНАВЧОГО ПІДХОДУ У ВИКЛАДАННІ
ГЕОГРАФІЇ НА ПРИКЛАДІ МІСТА ХМІЛЬНИКА**

Дипломна робота

Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала:

студентка 6 курсу, групи 613

Спеціальності

014 Середня освіта (Географія)

Біла Руслана

Науковий керівник

к. геогр. н., доц. Проскурняк М.М.

До захисту допущено:

Протокол засідання кафедри № ____

від « 14 » грудня 2021 р.

зав. кафедри _____ проф. Рідуш Б.Т.

Чернівці – 2021

Зміст

Вступ.....	3
1. Теоретичні основи краєзнавчої роботи в навчальному процесі.....	7
1.1. Сутність краєзнавчого принципу.....	7
1.2. Науково–методичне обґрунтування необхідності краєзнавчої роботи в загальноосвітній школі на прикладі історичного розвитку.....	13
1.3. Значення краєзнавства в позакласній роботі.....	16
2. Зміст і форми організації роботи з географічного краєзнавства у школі.....	20
2.1. Вивчення природніх умов та ресурсів краю.....	20
2.2. Мистецтво та культура як об’єкти шкільного краєзнавства.....	23
2.3. Соціально-економічні особливості краю як дидактичний матеріал.....	26
2.4. Форми організації краєзнавчої роботи.....	28
3. Дидактичні особливості реалізації краєзнавчої складової в процесі вивчення курсу географія в ЗОНЗ на прикладі міста Хмельника.....	32
3.1 Основні чинники формування етнокультурних ландшафтів міста Хмельника.....	32
3.2. Застосування краєзнавчого підходу у викладанні географії в школі для природничих тем.....	35
3.3. Застосування краєзнавчого підходу у викладанні географії в школі для соціально-економічних тем.....	38
Висновки.....	41
Джерела використаної інформації.....	43

Вступ

Географічне краєзнавство - це вивчення взаємозв'язків природних і соціальних явищ рідного краю з науковою, навчальною, практичною і виховною метою. Воно формує національний характер, моральні, естетичні, патріотичні напрями у вихованні[7].

Шкільна географія спрямована на формування широкого спектру світоглядних знань, а знання в свою чергу, сприяють усупільненні особистості, формування вмінь до раціональної, продуктивної творчої діяльності. Для підвищення професійного рівня теоретичних знань, необхідне закріплення практичними навичками, тому шкільна географія має тісний зв'язок з краєзнавчим принципом навчання[36].

Актуальність теми дослідження полягає в необхідності емпіричного та теоретичного вивчення проблеми використання краєзнавчої роботи в школі.

Мета дослідження – формування фахових компетенцій, які пов'язані з налагоджуванням краєзнавчої роботи в загальноосвітніх закладах, а також застосування практичних навичок під час викладання шкільної географії, організація діяльності учнів у гуртках опираючись на краєзнавчу інформацію.

Об'єкт дослідження - форми та методи краєзнавчої роботи в школі.

Предмет дослідження – зростання ролі шкільного краєзнавства та особливості його втілення в шкільному навчальному процесі, позакласній діяльності.

Завдання дослідження:

1. Опрацювати теоретичні основи краєзнавчої роботи в навчальному процесі;
2. Розкрити зміст і форми організації роботи з географічного краєзнавства у школі;
3. Сформулювати дидактичні особливості реалізації краєзнавчої складової в процесі вивчення курсу географії в ЗОНЗ на прикладі міста Хмільника.

Наукова новизна дослідження - систематизація краєзнавчого матеріалу, який в подальшому буде змога використовувати на уроках географії, для кращого засвоєння теоретичної інформації. А також варіанти впровадження краєзнавчого принципу, через форми вивчення природи і господарства краю, в яких переважають елементи живого споглядання, екскурсії, походи, робота на майданчику.

Основні функції шкільної краєзнавчої діяльності:

Освітньо-пізнавальна функція реалізується в процесі вивчення учнями природного і соціального середовища. Сприйняття навколишнього середовища під час проведення краєзнавчих екскурсій та експедицій демонструє, доповнює та узагальнює знання учнів, отримані на уроках з географії, біології, ботаніки, зоології та історії, учні мають можливість самостійно встановлювати міжпредметні зв'язки.

Дослідження різних явищ природи, виконання науково-пошукової діяльності побудовані в чіткій послідовності, що формує стійкі знання про свій рідний край, його природу, історію, культурну спадщину, традиції, звичаї, побут, та вносить корективи в вихованні сповненого поваги ставлення до оточуючих, відчуття національного патріотизму та громадянської свідомості.

Виховно-розвиваюча функція формує стійку громадянську позицію, обізнаної особистості з екологічним світоглядом та усвідомленням сучасних екологічних й геополітичних проблем населення. Впровадження функції здійснюється під час всебічного вивчення краю та накопиченні позитивного досвіду в учнів, їх моральному, фізичному, естетичному та екологічному вихованні.

Оздоровча функція- реалізується завдяки впровадженні в системі позакласної туристсько-краєзнавчої діяльності, в комплексі застосування краєзнавства і туризму, що вагомо впливає на формування здорового способу життя й високих моральних якостей у молоді. Перевагою шкільної туристсько -краєзнавчої роботи є, вдале поєднання навчання і виховання. В процесі якої відбувається формування особистості учня, налагодження міжособистісного спілкування, вмінь працювати та взаємодіяти в колективі, виконуючи спільно поставлені завдання[17].

Краєзнавство вивчають історики, географи, філологи, біологи, археологи та ін., однак краєзнавчі знання базуються на основі географії, бо ця дисципліна має надзвичайно широкий спектр напрямів. В Україні першим, хто ввів в обіг термін «краєзнавство» був І.Я. Франко, доводячи важливість предмету в шкільній програмі з початкової школи. Свої думки стосовно цього він висловив у статті «Галицьке краєзнавство» (1892р.), де виокремлював краєзнавство, як окрему науку.

Термін «краєзнавство» широкого застосування в шкільній програмі набуває після 1914р. завдячуючи історику-методисту Уланову та географу Манькову.

На початку термін застосовували разом з схожими за змістом поняттями «вітчизнознавство» та «батьківщинознавство», тому виникла потреба в відокремленні їх предмету[21].

Шкільне географічне краєзнавство має важливе значення для засвоєння учнями основ природничих та економічних наук; воно розширює та поглиблює знання, сприяє розвитку творчих здібностей, цікавості, позитивно впливає на формування особистості. Має три основні функції: освітньо-пізнавальну, виховну та оздоровчу.

Розділ 1. Теоретичні основи організації краєзнавчої роботи з краєзнавства

1.1. Сутність краєзнавчого принципу

На сучасному етапі географічне краєзнавство значно впливає на зростання національної самосвідомості на основі конкретних матеріалів рідної місцевості через науково – природокорисну діяльність школярів.

Отже воно є інструментом навчання й виховання, а також тенденцією сучасної методики викладання географії[20].

В цілому, що ж таке краєзнавство? Краєзнавство— збір, систематизація і популяризація відомостей про визначену територію з точки зору: географії, геології, метеорології, рослинного і тваринного світу, населення, господарства, історії, культури тощо. Також виступає суспільним рухом [30].

В світі є кілька визначень цього терміну, зокрема географ Олександр Барков вважав, що краєзнавство — це комплекс наукових дисциплін, різних за змістом і методами дослідження, таких, що ведуть до єдиної мети— наукового і всебічного пізнання краю [29].

Виділяють три основні форми краєзнавства, залежно від цілей і завдань: державне (наукове), суспільне(громадське) та освітнє(шкільне) (Рис.1) [18].

Рис.1. Форми краєзнавства [18].

У курсі шкільного краєзнавства завжди слід усвідомлювати його навчальне значення, тому виділяють навчальне (програмне) краєзнавство. Навчальна програма визначає його зміст і характер. Поруч з ним, має місце непрограмне краєзнавство, відповідно до плану виховної роботи школи, будується його зміст і мета [41].

Шкільне краєзнавство охоплює всебічне, поглиблене вивчення рідного краю учнями під наставництвом учителя, яке організовується з навчально-виховною метою. Поняття "Рідний край" має досить великий територіальний діапазон і виходить із поняття об'єкта географічного краєзнавства – своє село, містечко, адміністративний район (різного рівня), історико-географічний край, етнічний край [8].

Поняття "край" - умовне й залежить від того, хто і з якою метою його вивчає. У школі найчастіше під терміном "Рідний край" розуміють територію своєї адміністративної області. Педагоги давно оцінили переваги викладання географії на основі вивчення рідного краю.

Досить чітко ця ідея простежується у "Великій дидактиці" Я.

Каменського, де зазначено, що географію потрібно починати з того місця, де живуть люди" [19].

Зміст і структура навчальної Програми з географії побудована на принципах неперервності й наступності шкільної географічної освіти, її інтеграції на базі внутрішньо предметних зв'язків, гуманізації, диференціації навчального матеріалу залежно від вікових можливостей учнів, практичного спрямування[12].

Географія як навчальний предмет має бути направлена на формування в учнів просторого спектру світоглядних знань, а знання –поліпшувати соціалізації особистості, підготовки її до життя, раціональної продуктивної творчої діяльності.

Ефективною формою зв'язку шкільної географії з реальним життям є краєзнавчий принцип навчання. Вчитель на уроці поєднує в єдине ціле процес навчання і виховання, а також під час цього перетворюються теоретичні знання учнів на конкретні вміння і навички.

Поєднання на уроці географії і краєзнавства, означає проводити навчання так, щоб місцевий краєзнавчий матеріал був первинним для формування географічних уявлень, понять і закономірностей. Під час спостереження за явищами, об'єктами і речами відбувається сприйняття, формуються базове уявлення і поняття, розкриваються закономірності, проводиться порівняння, робляться висновки і як наслідок формуються цінні знання для практичної діяльності[11].

Краєзнавчий принцип — один з педагогічних принципів навчання, який означає уточнення, конкретизацію, розкриття та обґрунтування наукових понять прикладами з оточуючого середовища. Різностороннє вивчення рідного краю, збирання, узагальнення та систематизація краєзнавчого матеріалу- є основним завданням шкільного краєзнавства.

Краєзнавчий принцип окреслює систематичне встановлення зв'язків між процесом вивченням географії і тим багажем знань, який здобувають

учні в результаті безпосереднього дослідження і вивчення території рідного краю [35].

Під краєзнавчим принципом навчання розуміється встановлення в процесі навчання асоціативних зв'язків між відомими учням фактами з оточуючого її середовища та виучуваним програмним географічним матеріалом з метою підвищення якості засвоєння знань.

Головне призначення краєзнавчого принципу полягає в тому, щоб дати можливість учневі в знайомій місцевості, в повсякденній обстановці спостерігати географічну дійсність у взаємозв'язках її окремих компонентів і результати спостережень використовувати на уроках [28].

Краєзнавчий принцип дає можливість будувати викладання географії відповідно до дидактичного правила: “від відомого до невідомого”, “від близького до далекого” [11]. Маючи фактичні дані про природу і її закономірності, а також про населення й господарство рідного краю, легше розуміти і засвоювати географію інших територій. Якщо дитина бачить і розуміє певне явище, його закономірності, то вона може зрозуміти і подібне, яке побачити невзможі.

Географічні поняття, що засвоюються учнями на прикладі свого краю і власних спостережень сприймаються краще і запам'ятовується на довше [18].

Зв'язок з найближчим оточенням надає практичної спрямованості навчанню: у дітей виробляються навички поведінки в природі, спостережливість, з'являється інтерес до екологічних та народногосподарських проблем. Відомості про свою місцевість — це “навчальна лабораторія”, яка потрібна географу так само, як фізику чи хіміку, - шкільна лабораторія з їх предметів [1].

Систематичне вивчення природи, населення і його господарської діяльності дозволяє ціленаправлено формувати наукове світосприйняття, виховувати учнів в дусі патріотизму, любові до Батьківщини, бережливого

ставлення до природи. Краєзнавство являється основою для формування в учнів наукового святосприйняття [23].

Збагачення учнів краєзнавчими знаннями й пізнавальним досвідом дає їм можливість активніше брати участь у вирішенні таких навчальних проблем, як:

- порівняння нових факторів зі своїми життєвими спостереженнями;
- виявлення в них рис схожості та відмінності;
- уміння за територіальними уявленнями бачити предмети навколишньої дійсності;
- вироблення вміння застосовувати одержані знання[2].

Об'єднуючи в собі навчально-пізнавальну, пошуково -дослідницьку і суспільно-корисну діяльність дітей, краєзнавство володіє великим виховним потенціалом. Це зумовлене насамперед тим, що природа, суспільне життя і праця, економіка, культура, історичне минуле рідного краю — невичерпні джерела пізнання, формування національної самосвідомості і світоглядної позиції особистості, та всебічного і гармонійного її розвитку.

Головним джерелом знань про рідний край є краєзнавчі об'єкти. За основними напрямками вивчення їх умовно можна поділити на такі групи:

- адміністративно-територіальні (населений пункт, район, область, край, країна);
- економічні (заводи, господарства, шахти);
- історичні (пам'ятки історії, заповідники);
- культурно -мистецькі (театри, музеї, бібліотеки, навчальні заклади);
- природні (форми рельєфу, водойми, корисні копалини, рослини і тварини) [9].

Сутність шкільного краєзнавства полягає у всебічному вивченні учнями певної території свого краю за різними джерелами і, головним чином, на основі безпосередніх спостережень під керівництвом учителя.

Учитель керує шкільним краєзнавством, виходячи з вимог програми, складу учнів класу і місцевих можливостей. Він визначає об'єкти для дослідження, види і методи роботи, спонукає до вивчення краю своїх вихованців і керує їх роботою. Тому успішні результати шкільного краєзнавства в основному залежать від того, якою мірою учитель сам краєзнавець, і як він уміє зацікавити своїх учнів. Учитель повинен добре знати свій край, систематично його вивчати і володіти знаннями краєзнавчої роботи з школярами.

Самому вчителю краєзнавство також приносить користь. Займаючись краєзнавчою роботою з дітьми, він збагачується знаннями, підвищує свою педагогічну майстерність. Учитель знайомиться з населенням, батьками учнів, вивчає роботу місцевих підприємств і організацій [6].

Іншими словами, краєзнавство — шлях до науково-дослідницької діяльності. У процесі краєзнавчої роботи учні самостійно засвоюють навчальний матеріал і набувають навичок, необхідних у житті, готуються до практичної діяльності й розширюють загальноосвітні знання.

Сьогодні багато вчителів використовують краєзнавчий принцип у своїй роботі, оскільки його дидактичний потенціал невичерпний. Саме краєзнавство має неоціненне значення для міцного засвоєння учнями основ науки, розширює і поглиблює знання, сприяє розвитку в них творчих здібностей, допитливості, активності, формує світогляд. Це могутній засіб патріотичного, морального, естетичного і трудового виховання [14].

Краєзнавство має невичерпний виховний і навчаючий потенціал. Вивчаючи і спостерігаючи за природними явищами і змінами в природному комплексі своєї місцевості, учні знайомляться із

закономірностями розвитку природи.

Принцип краєзнавчого підходу поєднує вміння учнів аналізувати почуте, побачене, порівнювати нові факти зі своїми життєвими спостереженнями, виявляти при цьому риси схожості та відмінності, вчитися застосовувати одержані знання на практиці.

1.2. Науково -методичне обґрунтування необхідності краєзнавчої роботи в загальноосвітній школі на прикладі історичного розвитку

Метою теперішнього загальноосвітнього навчального закладу -виховати в учнів систему громадянських та загальнолюдських цінностей.

Серед них виділяють -соціальну активність, розумові й творчі здібності, любов до своєї вітчизни, розуміння подій, які відбуваються в світі та навколишню дійсність на різних рівнях, застосовувати географічні знання та вміння поза межами школи, здатність самостійно приймати рішення.

Вивчення рідного краю — це значимий елемент навчального процесу в школах. Знання особливостей історії, природи та господарства рідного краю дасть можливість краще формувати знання та уявлення про невідомі краї. Вони є засобом узагальнення особливостей та закономірностей, які вивчаються в інших шкільних дисциплінах [24].

Українознавство розпочинається після краєзнавства, детального ознайомлення і вивчення природи та історії рідного краю (селища, міста, району, області, тощо). У краєзнавстві, як комплексній науковій галузі, закладають величезний науковий, виховний і розвиваючий потенціал.

Становлення та розвиток, різноманітне життя рідного краю, дає унікальний наочний матеріал для навчання і виховання учнів, допомагає краще застосовувати теоретичний матеріал на практиці, конкретизувати абстрактні поняття.

Краєзнавчий принцип визначає напрямок роботи вчителя за дидактичним правилом-від відомого до невідомого.

З власного досвіду можу сказати, що успіх в навчанні значною мірою залежить від вміння та бажання вчителя зацікавити дітей до вивчення свого предмету. Це тільки первинна, але й надзвичайно важлива стадія роботи з формування глибокого інтересу до знань і потреби в вивченні матеріалу самостійно, після уроків.

Інтерес важливий для творчості, він мотивує людину до дослідної і пізнавальної активності. Однією із головних умов ефективності формування пізнавального інтересу —взаємозв'язок класної та позакласної роботи, тому важливим аспектом розвитку пізнавальних інтересів учнів та активізації їх творчої діяльності є шкільне краєзнавство. Воно заслуговує називатись одним із ефективних педагогічних засобів активізації всієї навчально-виховної роботи в навчальних закладах.

Мета шкільного краєзнавства полягає у всебічному вивченні учнями з навчально-виховною метою території рідного краю використовуючи різні джерела інформації, переважно опираючись на попередні спостереження під керівництвом учителя.

Шкільне краєзнавство —це система краєзнавчої освіти в навчально-виховній роботі школи, яка застосовується за різними напрямками — літературним, історичним, географічним, природознавчим, етнографічним, фольклорним. Воно відіграє важливу роль в патріотичному, моральному, естетичному, екологічному й фізичному вихованню учнів, бо розширює світогляд і розвиває пізнавальні інтереси учнів, долучає до творчої діяльності, формує практичні навички, допомагає у подальшому виборі професії. Окрім того, краєзнавство формує тісні міжпредметні зв'язки, охоплюючи географічний, історичний, літературний та інші напрямки [41].

Краєзнавством називають всебічне наукове вивчення певної території країни (краю). Термін «край» зазвичай вживається у таких значеннях:

великий регіон, що складався як історико-географічна територія (наприклад, Галичина, Запоріжжя тощо); адміністративно-територіальна одиниця (наприклад, Львівська область, Нікопольський район Дніпропетровської області тощо); окреме місто, село, селище. Краєзнавство розглядається в «Енциклопедії українознавства» як «сукупність інформацій про якусь країну з погляду географії, історії, етнографії, народного господарства тощо».

Краєзнавство це важлива частина національно-патріотичного виховання, є засобом збереження пам'яті народу, спадкоємності національних традицій. Академік П.Т. Тронько (голова Всеукраїнської спілки краєзнавців) називав краєзнавство «безцінною скарбницею збереження історичного досвіду багатьох поколінь, всього того, що витримало випробування часом у сфері матеріальної та духовної культури, своєрідним містком, що з'єднує покоління минулі з поколіннями сучасними та прийдешніми» [41].

Вивчення «малої батьківщини», її минулого й сучасного — важлива передумова формування особистості, її свідомої участі в житті держави. Ідею вивчення рідного краю і застосування краєзнавчого матеріалу в навчально-виховній роботі отримала педагогічне обґрунтування ще в працях Яна Коменського, французького педагога Жана-Жака Руссо, російського вченого Михайла Ломоносова.

Видатні німецькі педагоги А. Дістервег, К. Ріттер, Х. Зальцман вважали, що краєзнавство потрібно реалізовувати у формі окремого предмету — вітчизнознавства. Великий інтерес до шкільного краєзнавства виявляв К. Д. Ушинський, котрий наголошував на необхідності розвитку в дітей «інстинкту місцевості», уміння бачити її загалом, з усіма особливостями природи, історії, життя, розвитку тощо. Він бачив необхідність в введенні до шкільної програми предмета, який би передбачав деталізоване вивчення рідного краю відповідно до «горизонту кожної місцевості» та вважав,

що «успішним є навчання, яке здійснюється на базі краєзнавства» [29].

Ушинський обґрунтував важливість застосування краєзнавчого матеріалу в навчально-виховному процесі й ввів практику шкільного краєзнавства, бо бачив у ньому могутній засіб вивчення Вітчизни.

Він першим ввів до навчальних планів початкових шкіл предмет вітчизнознавство. До 1917р. – такого терміну як, «краєзнавство» не існувало, тому у школах викладалося «Батьківщинознавство» або «Вітчизнознавство».

Видатний український педагог Софія Русова теж вказувала на важливість вивчення географії із краєзнавством. Вона довела, що вивчення географії починається з пізнання національних цінностей, із глибокого вивчення природи та культури рідного краю: «...треба добре знати свій край, бо рідна земля все одно, що велика сім'я, а земляки — все одно, що родичі» [42].

Основи шкільного краєзнавства були закладені С. Рудницьким із виходом шкільного підручника в 1919 р., де він відзначав, що важливими основами нації є рідна культура, історико-політичні традиції, расові ознаки, власна мова, які набирають сили лише у зв'язку з територією.

Отже, краєзнавство — це вивчення порівняно невеликої території (іноді цілого краю, області) місцевими силами з метою складання її детальної характеристики (географічної, історичної та ін.)

Завдання краєзнавства- вивчення рідного краю. Об'єктом краєзнавства виступає історія, природа, населення, господарство, культура, пам'ятники матеріальної та духовної культури.

1.3 Визначальні фактори зростаючого значення позакласної роботи

Станом на сьогодні, значення позакласної роботи в навчальному процесі загальноосвітніх навчальних закладів невпинно зростає. Це спричиняє ряд факторів:

- позакласна робота має ширші можливості в здійсненні виховних функцій кожної дисципліни. На конкретному матеріалі основ наук, в більш вільній від уроків атмосфері, не будучи жорстко обмеженим у часі, учитель може цілеспрямовано вирішувати актуальні завдання виховання школярів;

- зміст шкільної програми, немає можливості охоплювати багато досягнень науково-технічного й культурного прогресу, у тому числі й ті, які є ефективним засобом виховання. І тільки в позакласній роботі з учнями вчитель має можливість компенсувати цей недолік. На тематичних вечорах, читацьких конференціях, гуртках і факультативах можна повідомляти учням про новітні досягнення й ще не вирішені проблеми, орієнтувати їх на самостійні дослідження. Справедливо говорять, що майбутнє повинне сьогодні бути в руках учителя, інакше воно спізниться або не настане зовсім [3].

Стосовно до змісту позакласної роботи це означає, що вона повинна орієнтуватися на майбутнє з опорою на новітнє, що є сьогодні;

- програми загальноосвітніх шкіл розраховані на середнього учня, а творчим особистостям потрібен поглиблений підхід до вивчення наук, і це можливо здійснити у процесі гурткових і факультативних занять;

- індивідуальний підхід до навчання й виховання учнів в умовах сучасної наповнюваності класів важко здійснити на уроках. Тільки на гурткових заняттях можна успішно вплинути на індивідуальні здатності кожного школяра і це приносить результати у розвитку й удосконаленні творчих здібностей ;

- саме в процесі позакласної роботи освоюється типове навчальне обладнання й успішно вирішується завдання з навчального процесу шляхом конструювання й виготовлення різних наочних приладів, створюються навчальні кабінети, майданчики й багато чого іншого [12].

Географічним майданчиком володіє далеко не кожний навчальний заклад, але уроки з його використанням набувають нового, цікавого змісту.

В учнів з'являється можливість мікроклімат, особливості ґрунтового та рослинного покриву рідного краю.

В моїй рідній школі такого майданчику не було, тому я склала схематичний план, згідно координатів місцевості. Географічний майданчик розташовуватиметься на території ЗОШ №2, за адресою вулиця Столярчука, 29, Хмільник, Вінницька область. Висота над рівнем морі складає 259 м над рівнем моря. Географічні координати: 49 ° 33'32" пн. ш, 27 °57'48"сх.д.

На південь та південний захід від географічного майданчику, на відстані 41 та 55 м розташована школа. Південно -східна і східна частина є найбільш закритою адже на відстані 12 м розташовані громадські будови. З заходу на північний захід на різній відстані розташований міський стадіон від 95 до 105 м.

Північна і північно- західна частина є найбільш відкритою, найближча будова- це олійний завод, розташовується на відстанях від 125 м до 155 м.

Дані отримала з рози відкритості (рис 2), яка була побудована за 8 напрямками сторін горизонту. У кожному напрямку була визначена відстань до найближчих перешкод, використовуючи додаток Земля Про.

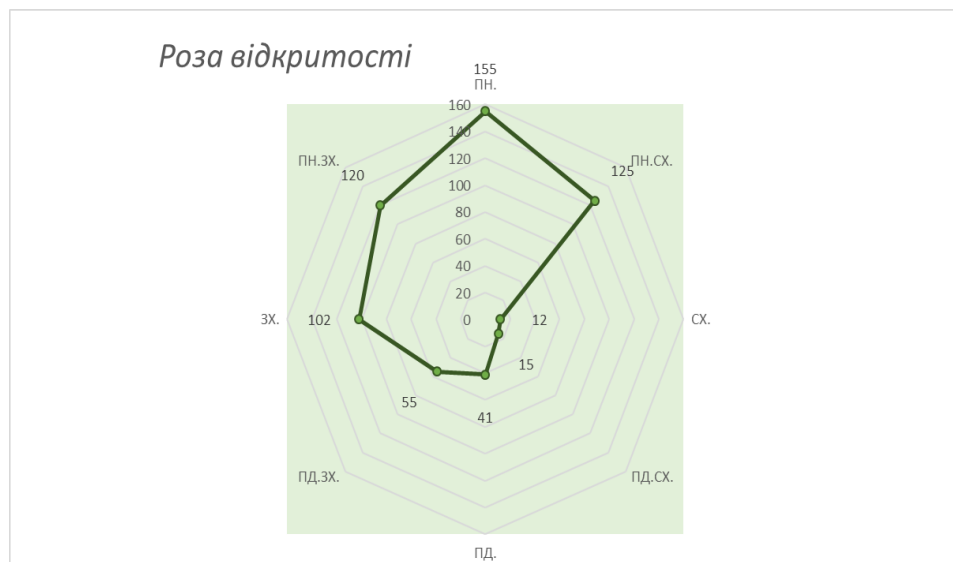

рис 2. Роза відкритості території майбутнього географічного майданчику

Врахувавши особливості досліджуваної території, зробила якісний підбір та раціональне розташування всіх необхідних приладів, щоб учні мали можливість зручно їх застосовувати при веденні систематичних спостережень за об'єктами та явищами природи. Були враховані габарити території, розміри метеоприладів. Результати відображені схематично в плані географічного майданчику.

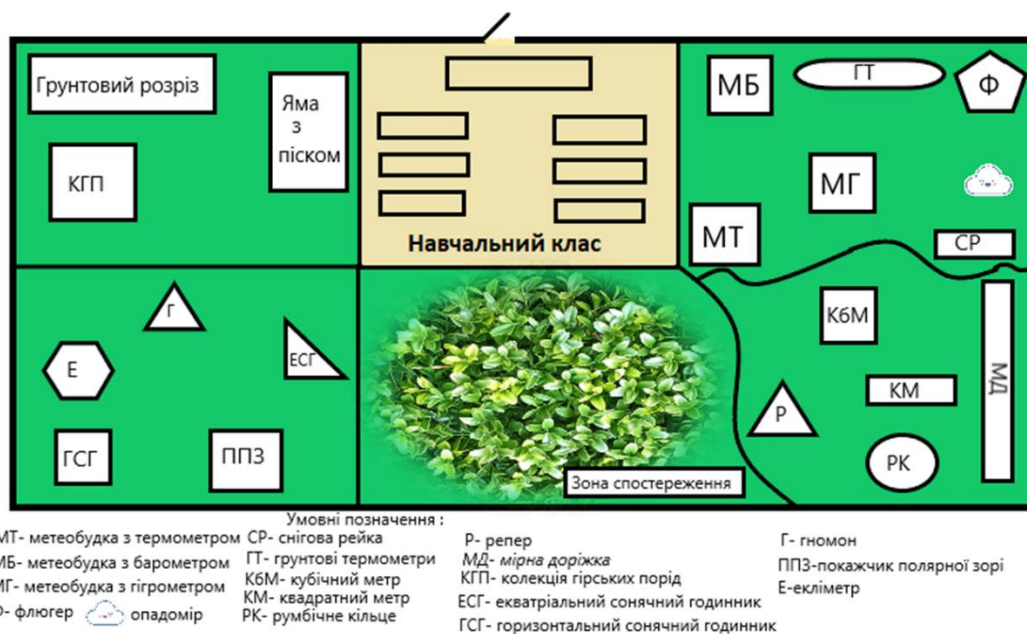

рис 3. План майбутнього географічного майданчику

Отже, в сучасному навчальному процесі значення позакласної роботи зростає. Безумовно, це пов'язано з кращим засвоєнням учнями важкого теоритичного матеріалу. Уроки на свіжому повітрі, в вільній атмосфері з практичним застосуванням метеопристроїв позитивно впливають на успішність. Недоліком в впровадженні уроків на географічному майданчику, є недостатній об'єм навчального обладнання.

Розділ 2. Зміст і форми організації роботи з географічного краєзнавства у школі

2.1. Вивчення природних умов та ресурсів краю

Основними напрямками краєзнавчих досліджень природи краю є : аналіз фізико-географічних умов території, особливості ґрунтового та рослинного покриву, поверхневих вод, вивчення рельєфу місцевості, ландшафтів, дослідження природних рекреаційних умов та ресурсів, природоохоронна діяльність та екологічні проблеми краю [7].

Природно-територіальні комплекси (далі – ПТК) – це ділянки території, які характеризуються єдністю походження та історією розвитку, своєрідністю географічного положення, сучасними географічними процесами, що діють у її межах. Дослідження фізико-географічних умов певного ландшафту найкраще проводити у польових умовах [2].

За своїми природними властивостями та складом ПТК можуть бути прості й однорідні (фації) та складні (ландшафти). Найнижчою таксономічною одиницею природного комплексу є фація.

Вона вирізняється найбільшою однорідністю природних умов. Група фацій, що характеризують певний елемент рельєфу (схил, долина, межиріччя) формують підурочище, а сукупність підурочищ, пов'язаних з певною мезоформою рельєфу (балка, частина надзаплавної тераси і т. д.) формує урочище. Підготовчий етап передбачає ознайомлення з програмою та методикою проведення визначеного краєзнавчого дослідження, добір та вивчення літературних і картографічних матеріалів, вибір району подальших польових досліджень [48].

Під час польових досліджень на місцевості бажано зібрати зразки ґрунту, гербарій, проби води, а також провести опитування провідних краєзнавців, що працюють в даній сфері досліджень.

Всі ці матеріали, а також замальовки та фотографії місцевості проведення польових досліджень дозволить у камеральних умовах провести детальніший аналіз умов та описати їх у вигляді підсумкового звіту.

Опис фацій проводять за наступним планом:

1. Положення фації на місцевості, виділення меж.
2. Абсолютні та відносні висоти.
3. Склад материнської породи фації.
4. Умови зволоження, інтенсивність стоку.
5. Ґрунтові відмінності.
6. Видовий склад рослин.
7. Господарське використання фації.

При складанні опису урочищ потрібно вказати їх місце й положення, форми рельєфу, геологічну будову, морфометричні дані та морфологічну будову (схарактеризувати виділені в межах урочища фації).

Для характеристики рельєфу і його генезису необхідні відомості про склад корінних порід, глибину їх залягання, колір, щільність та механічний склад.

В описі ґрунтового горизонту слід указувати колір, механічний склад, структуру, вологість, щільність, новоутворення і включення, а також ступінь змивання або намівання ґрунту та ознаки заболочування за наявності. Дані вивчення ґрунтів також заносять до щоденника. Рослинність досліджують за елементами рельєфу. В найтипівіших місцях ландшафту закладають геоботанічні майданчики (лісові, лучні та ін.) [1].

Дані досліджень рослинності записують до окремих таблиць, які оформлюють у польових щоденниках. Для лісових ділянок визначають ярусність деревного пологу, а також зазначають в окремій таблиці наступні характеристики: формулу деревостою, ярус, деревні породи, середня висота дерев кожного виду, переважаючий вік дерев, зімкнутість деревного пологу у балах від 0 до 10, вказують підріст та його особливості .

Завершальна частина польової роботи полягає у визначенні природних комплексів за провідними компонентами: рельєфом, рослинністю й ґрунтами. Територію краю також досліджують на наявність природних рекреаційних ресурсів, що значно доповнює краєзнавчі дослідження [2].

Рекреаційне природокористування – це комплекс заходів, з використанням природних ресурсів з метою оздоровлення людини, відновлення її фізичного та психологічного самопочуття, розширення екологічного та культурного світогляду. Рекреаційні ресурси – це об'єкти та явища природного та антропогенного походження, що використовуються або можуть бути використані для розвитку рекреації й туризму [33].

Вони є основою для формування туристсько- рекреаційних систем різного таксономічного рангу. Рекреаційні ресурси поділяються на дві основні групи: природні та історикокультурні.

До природних рекреаційних ресурсів належать: природні та природноантропогенні геосистеми, природні об'єкти, явища й процеси, які володіють внутрішніми та зовнішніми властивостями й ознаками, придатними для організації сезонної або цілорічної рекреаційної та туристсько-рекреаційної діяльності.

Отже, основними напрямками краєзнавчих досліджень природи краю є : аналіз фізико-географічних умов території, особливості ґрунтового та рослинного покриву, поверхневих вод, вивчення рельєфу місцевості, ландшафтів, дослідження природних рекреаційних умов та ресурсів, природоохоронна діяльність та екологічні проблеми.

Виділяють наступні види природних рекреаційних ресурсів: кліматичні, орографічні, водні, бальнеологічні, біотичні, ресурси природоохоронних територій та об'єктів ПЗФ України.

Рельєф як рекреаційний ресурс. Найпоширеніше визначення рельєфу: це «сукупність нерівностей (форм) земної поверхні, що утворюються на

межі літосфери з атмосферою та гідросферою» [18].

В процесі дослідження річок рідного краю визначають такі характеристики: назва річки, басейн (до якого відноситься), місцезнаходження витoku та гирла, морфологічні дані річки (довжина, ширина, глибина).

2.2. Мистецтво та культура як об'єкти шкільного краєзнавства

Шкільна географічна освіта є не лише джерелом нових відомостей про Землю, а й основою для формування світогляду та культурного виховання.

Термін «культура», використовується, як для характеристики окремих історичних епох конкретної держави, суспільства, народу, нації, так і для позначення специфічних сфер діяльності людини як, наприклад, художня культура і т.д.

Отже, культурна спадщина будь-якого народу становить не лише твори художників, письменників, архітекторів, музикантів, але й нематеріальне надбання.

Основними завданнями краєзнавчого дослідження особливостей культури та мистецтва українського народу є ознайомлення з культурною спадщиною України, діяльністю літераторів та інших митців краю, їх творчістю та основними здобутками, обрядами та віруваннями українців.

До історико-культурних ресурсів належать: пам'ятки історії, оборонні споруди, архітектурні комплекси, сакральні об'єкти, історичні житлові та промислові будівлі, палаци та палацово-паркові ансамблі, етнографічні поселення [5].

Залежно від основних ознак пам'ятники історії й культури поділяють на п'ять основних видів: історії археології, містобудування й архітектури, мистецтва, документальні пам'ятники.

Розглянемо найбільш типові об'єкти у кожному виді пам'ятників. До пам'ятників історії відносять будівлі/споруди, пам'ятні місця й предмети, пов'язані з найважливішими історичними подіями в житті народу, розвитком суспільства й держави, революційним рухом, визвольним рухом, війнами, а також з розвитком науки й техніки, культури й побуту народу, з життям видатних політичних, державних діячів, народних героїв, діячів науки, літератури й мистецтва.

Пам'ятники археології – це городища, кургани древніх поселень, укріплень, виробництв, каналів, древні місця поховань, кам'яні статуї, наскальні зображення, стародавні предмети, ділянки історико-культурного шару давніх населених пунктів [24].

Найбільш характерними для пам'ятників містобудування й архітектури є наступні об'єкти: архітектурні ансамблі й комплекси, історичні центри, квартали, площі, вулиці, залишки древнього планування й забудови міст і інших населених пунктів, спорудження цивільної, промислової, військової, культової архітектури, народного зодчества, а також пов'язані з ними добутки монументального та садово-паркового мистецтва.

До пам'ятників мистецтва відносять витвори монументального, образотворчого, декоративно-прикладного й інших видів мистецтва. Є необхідність в залученні учнів до вивчення особливостей створення окремих видів історико-культурної спадщини не лишена території проживання, але й в інших куточках України [22].

Мистецтвознавче краєзнавство знайомить нас з різними, унікальними джерелами та творами мистецтва, що сприяють розвитку інтересу та творчих якостей кожного учня. Акцент потрібно зробити на унікальні пам'ятки України, які відносяться до Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Вивчаючи художню спадщину минулого, важливо проаналізувати, який вплив на нього мали історія, культура, природні особливості краю. Специфіка пам'яток мистецтва полягає в тому, що, окрім історикокультурної, наукової

цінності, вони мають художньо -естетичну цінність та сприяють формуванню вишуканого естетичного смаку підростаючого покоління [29].

Одним з ефективних способів вивчення певних промислів є участь у виставках, етнофестивалях та майстер-класах, які організують майстри з гончарства, лозоплетіння, виготовлення іграшок, виготовлення гравюри, виробів зі скла.

Хмільник- це містечко, яке багате не тільки на мінеральні радонові води, а й на пам'ятки архітектури. Для зацікавлення дітей до збору краєзнавчої інформації, хорошим стимулом буде екскурсія визначними місцями.

Костел Пресвятої Трійці у Хмільнику це - римо-католицький храм, який був побудований у 1603 році. Під час голодомору, будівля використовувалась для зберігання зерна, служби на той час не проводились. Тільки після війни костел відновив свою роботу, як храм, в якому і до сьогодні проводяться служби(рис. 4).

рис 4. Костел Пресвятої Трійці [32]

Палац графа Ксідо - визначна пам'ятка архітектури, був збудований в 1911-1915 рр. розташований в центральній частині міста на річці Південний Буг (мал. 5).

рис5. Палац графа Ксідо [31]

Шкільна географія - це не тільки джерело відомостей про Землю, а також основа для формування світогляду та культурного виховання. Основними завданнями краєзнавчого дослідження особливостей культури та мистецтва українського народу є вивчення з історико-культурної спадщини України та рідного краю, з'ясувати та порівняти регіональні особливості звичаїв та традицій населення, релігії. Важливим є збір та використання краєзнавчої інформації.

2.3. Соціально - економічні особливості краю як дидактичний матеріал

Соціально - економічна географія розглядає географічне середовище як середовище життєдіяльності людини та взаємодії суспільства й природи.

Предметом економіко-географічних досліджень є використання природних умов і ресурсів, особливості створення продуктів матеріального та нематеріального виробництва, територіальна й видова структура виробництва. Соціальну складову досліджують шляхом аналізу умов життя, роботи та відпочинку населення й задоволення потреб в освіті, охороні здоров'я та інших видах соціального обслуговування.

Дослідження соціально-економічних особливостей краю спрямовано на вивчення наступних складових: населення, господарство (первинний, вторинний та третинний сектори економіки), галузі спеціалізації,

транспортна інфраструктура.

Крім того, проводять аналіз густоти населення в окремих районах області, визначають найбільші за чисельністю населення міста області, а також досліджують структуру зайнятості населення.

Основні показники, необхідні для загальної характеристики діяльності підприємства, можна отримати у звітних матеріалах міських, районних та обласних статистичних управліннях та безпосередньо у планових відділах окремих підприємств [29].

Експерсії на виробництво можуть бути навчальні та позапрограмні. Позапрограмні експерсії проводять з метою поглибленого вивчення виробництва (в цілому або окремих частин, аспектів діяльності) [33].

Кожне підприємство має свою специфіку, що впливає на структуру експерсії на виробництво, однак є загальні вимоги до підготовки та проведення, які характерні для усіх експерсій.

План проведення експерсії на виробництво передбачає:

- вступну бесіду;
- короткий інструктаж з правил техніки безпеки та порядку руху по території та в приміщеннях (цехах) підприємств;
- розподіл обов'язків між учнями, членами краєзнавчого гуртка, товариства;
- інструктаж щодо виконання завдань;
- проведення експерсії представником підприємства;
- збір матеріалів та їх обробка;
- підсумки експерсії [33].

В Хмільнику працює сучасний завод СЗМ «Молочний Візит» (рис. 6), який виготовляє молочну продукцію для забезпечення потреб жителів міста, а також на експорт. Для кращого засвоєння унями економічних тем, а також

розуміння, як працює виробництво зсередини варто виділити урок для екскурсії на підприємство.

рис. 6 Центральний корпус СЗМ «Молочний Візит» [39]

По завершенню виробничої екскурсії необхідно провести підсумкове заняття з метою підведення підсумків та кращого опанування учнями програмного матеріалу, зокрема розуміння теми «Чинники розміщення промислових підприємств», що дозволяє усвідомити, чому на території району проживання сформувались підприємства певної галузі промисловості.

З власного досвіду, можу сказати, що економічні теми сприймаються учнями важче. Для кращого розуміння, процесів виробництва, необхідно вдаватись до навчальних екскурсій. Такий урок запам'ятається учням і буде мотивувати до кращого вивчення дисципліни.

2.4. Форми організації шкільної краєзнавчої роботи

Шкільну краєзнавчу роботу умовно поділяємо на класну й позакласну, а позакласна в свою чергу розмежовується – на масову, групову та індивідуальну.

Масовими формами шкільного краєзнавства є – вечори, олімпіади, конференції, вікторини. Групові – це гуртки, екскурсії, експедиції, походи, товариства, клуби, лекторії. Індивідуальні – це робота з джерелами краєзнавчої інформації, матеріалами архівів та музеїв, виконання індивідуальних завдань та проєктів [24].

До найпоширенішими форм організації шкільної краєзнавчої роботи відносяться прогулянки, екскурсії, експедиції, гуртки, секції, клуби та товариства [47].

Прогулянка – це найпростіша короткочасна форма краєзнавчої роботи, яка є доступною для всіх вікових груп школярів. Краєзнавчі прогулянки зосередженні на спостереження за навколишнім середовищем і розуміння природних та соціально-економічних особливостей території проживання.

Екскурсія – це колективне відвідування певного об'єкта або об'єктів з пізнавальною та навчальною метою. Особливістю екскурсії є домінування показу певного об'єктанад поясненням та розповіддю.

Ефективність екскурсії залежить від її організації. Якість екскурсії має подвійне значення, оскільки, з одного боку, вона залежить від оцінки екскурсії слухачами, а з іншого – професійна оцінка спеціалістами та колегами викладачами.

Інтерес у слухачів екскурсії викликають наступні елементи:

- чіткість формулювання мети та завдань;
- інформаційна насиченість і змістовність;
- вміло підібрані об'єкти показу, їх атрактивність;
- факти, що запам'ятовуються;
- цікаві й корисні приклади;
- приваблива манера проведення екскурсії.

Особливості організації та проведення краєзнавчих екскурсій ми більш детально розглянемо у наступному розділі [33].

Експедиція – це форма краєзнавчої діяльності, спрямовується, як на туристсько-краєзнавчий аспект, так і на дослідницьку роботу в межах окремих наукових напрямів (природознавчого, соціально-економічного, промислового, екологічного, природоохоронного, мистецтвознавчого та ін.). Від попередніх форм її відрізняють більшим об'ємом роботи і складністю завдань, що так само потребує більших зусиль та часу на її проведення.

Гурток – це група підлітків, що займаються поглибленим вивченням рідного краю. Краєзнавчі гуртки в загальноосвітніх закладах та позашкільних установах організовують за декількома основними напрямками діяльності, а саме краєзнавчо-туристського, еколого-краєзнавчого, спортивно-туристського, історико-краєзнавчого та ін.

Робота краєзнавчих гуртків підпорядковується під вимоги програм, які розробляються Міністерством освіти і науки України.

Секція – це початкова форма шкільних краєзнавчо-туристських об'єднань (гуртків, клубів, товариств). В секції можуть бути задіяні до 10 учнів. Це забезпечує ефективну роботу секції та розкриває індивідуальні особливості кожного із учасників, що має позитивний вплив на атмосферу в колективі секції.

Клуб – це найвища форма організації краєзнавчої роботи. Він об'єднує різні секції й гуртки. Членство в клубі можуть прийняти 60 і більше учнів. Керівником клубу є рада, що формується із учителів-консультантів, старост гуртків, редактору стінної газети, голови ради та його заступників.

Товариство – це самодіяльна організація із 40 та більше старшокласників, які мають пізнавальний інтерес до краєзнавчих досліджень, цікавляться географією, історією, соціально-економічними, екологічними та культурними особливостями рідного краю[40].

Загальні збори товариства виступають вищим органом самоуправління, які проводяться до 4 разів на рік. На них обирається

керівництво товариства голови секцій, відповідальний секретар, головний редактора стінгазети та консультантів, а також затверджують статут товариства та його девіз[16]. У шкільній краєзнавчій роботі виділяється стаціонарні та туристські форми.

Локалізовані форми включають роботу з географічним майданчиком, фенологічні спостереження, семінарські заняття із відомими науковцями, видатними митцями краю, краєзнавчі олімпіади, конференції лекторії, конкурси, виставки, вікторини, видання стінгазети та інших матеріалів про проведені краєзнавчих досліджень.

Туристські форми включають в себе прогулянки, екскурсії, одноденні та багатоденні походи, експедиції, подорожі на різних видах транспорту, туристські зльоти.

Розділ 3. Дидактичні особливості реалізаціїкрасознавчої складової в процесі вивчення курсу географія в ЗОНЗ на прикладі міста Хмільника

3.1. Основні чинники формування етнокультурних ландшафтів міста Хмільника

Під поняттям “ландшафт”, зазвичай розуміють природний ландшафт, не змінений, як дань природи. Проте, навіть найбільш віддалені, незаселені місцевості піддалися тисячолітньому впливу людської діяльності. До того ж, ландшафт, виступає не тільки ареною для життя людей, а також впливає на ідентичність, розвиток, способи господарювання населення, тобто- є простором взаємодії людини і природи. Етика цієї взаємодії може різнитися залежно від часу, простору та культурних норм.

Тому є необхідність виділяти в узагальненому терміні «ландшафт», поняття «етнокультурного ландшафту» - це натуральний ландшафт освоєний етносом [6].

Провівши аналіз етнокультурних ландшафтів міста прослідковується поєднання селитебних ландшафтів за національною ознакою, а також просторове розташування сакральних-тафальних ландшафтів, що є типовим для невеликих поселень Правобережної України.

Хмільник- це місто-курорт державного значення, яке славиться лікувальними радоновими водами, а також має давню етнокультурну історію та цікаві культурні артефакти. Займає площу 2049 га, розташовується в північно-західній частині Вінницької області, у межах Подільського Побужжя. Клімат помірно-континентальний з м'якою зимою і нежарким літом: середньорічна температура +6,8°C, середньорічна кількість опадів – 540 мм .

У рельєфі переважає полого-хвиляста рівнина, пересічена мережею балок, з ухилом у сторону Південного Бугу, з перевищеннями висот 40 -59 м (рис. 1). Гідрологічна мережа представлена річкою Південний Буг з лівою притокою р. Хвоста. Формування основних етнокультурних ландшафтів містечка прив'язане до острова, розташованого у межах русла, розділеного

на два рукави. У ґрунтовому покриві переважають чорноземи потужні мало гумусні на лесових породах; також є чорноземи опідзолені, лугові та лугово - болотні ґрунти. Площа зелених насаджень 763 га (1993 р.) [7, с. 375–376], 510 га (2014 р.) [3].

За фізико-географічним районуванням відноситься до Хмільник-Летичівського фізико-географічного району Північної лісостепової області Придніпровської височини.

Історико -культурний ареал містечка охоплює територію Старого міста в межах острова між протоками Південного Бугу, тобто його межі визначаються берегом острова [4]. В межах річища, або «острова», яке виконувало оборонну функцію, в XIIIст. розпочалось формування каркасних етнокультурних ландшафтів.

Тут функціонували белігеративні ландшафти Хмільника: «Навесні велика частина острова вкривалась водою, за винятком досить високої місцини, яку спочатку обставляли високими палями – частоколом, а згодом кам'яною стіною. Так з'явився замок, усередині якого знаходився дім управителя, казарма, вежа і одна чи декілька сторожових башт... Згодом місто почало розростатись, будуватись поза замком, з'явилося населення, що займалось не тільки хліборобством, а й ремісники, згодом торгівці» [10].

Сучасні белігеративні ландшафти представлені двадцятиметровою вежею фортеці з трьома контрфорсами, двохярусним підвальним та двоповерховим із бійницями приміщенням над підвалом. В XIX столітті тут розташовувалось православна церква, а в XX майстерні, склади. Станом на сьогодні на території функціонує історичний музей, а в нижній частині вежі - ресторан.

Палац Ксідо, який розташовується також на острові, представляє палацово-парковий комплекс, складається з двох поверхів та підвального приміщення, який був збудований в у 1911-1915 роках на руїнах старого замку. Фасад виконаний в білому кольорі з масивним балконом і колонами, тильна сторона відсутня, частина від річки вимурувана з каменю, що

створює вигляд фортеці. Палац побудували на замовлення Костянтина Ксідо за проектом архітектора, академіка І.Фоміна. У 1915 році був через Південний Буг збудовано кам'яний арочний міст від фортеці до міста, який зберігся до сьогодні[46].

Головним композиційним центром селитебних ландшафтів була ринкова площа, яку сформували: костел, синагога, одноповерхові торговельні ряди, дерев'яні рундуки, житлові будинки заможних містян. Наприкінці ХІХ сторіччя острів, відокремлений каналом у заплавної місцевості Південного Бугу, формував каркасний вузол, історичний центр містечка – «Старий базар» і «Старе місто» [10].

На сході формується другий вузол каркасного етнокультурного ландшафту – передмістя «Новий базар» або «Нове місце», частина якого мала назву «Слобода» або «Глинка», що зумовлено глинистим ґрунтом заплавної місцевості. На північ від «ядра» Хмільника розташоване передмістя «Дубрівка» («Хутори»), у західній частині – «Січкарівка», у східній, поблизу ставка – «Погреби» (з бджолиними погребями), «Глудзанівка», хутір Бутків .

У Січкарівці у ХVІ сторіччі розташовувався господарчий двір замкової охорони. На південь, за Південним Бугом, було передмістя Угринівка (Вугринівка), яке у 50-60-х рр. ХХ сторіччя ввійшло до складу міста. У цей час також приєднані села Мазурівка (переважали етнічні поляки), Порубинці, Слобода, Сидориха, частину Дубрівки [4]. Зародження промислових ландшафтів розпочалось наприкінці ХІХ ст. з невеликих домашніх господарств, майстерень, заводів та фабрик, власниками були переважно євреї. Згодом почала функціонувати ткацька мануфактура, чавуноливарня.

Шляхом насипання дамби та греблі на р. Хвоста був сформований ставок та запущено водяний млин.

Сакральні ландшафтами представленні релігійними будівлями, які розташовувались на найвищих ділянках міста, з подвір'я яких відкривався

вид на все місто. Як зазначив М. Загниброда, на площі 80 га розташовано 5 культових споруд на відстані від 475 до 1200 м, формуючи потужній сакральний «вузол» каркасного ландшафту Хмільника [10].

Тафальні ландшафти представлені 6 кладовищами у межах міста та 2 міськими – за його межами.

Формування етнокультурних ландшафтів Хмільника зумовлено особливостями ландшафтних умов, соціально-історичних чинників, що призвело до формування палацово-паркових та сакрально-тафальних ландшафтів трьох конфесій: католицьких, православних, іудейських.

Роботи з відновлення об'єктів культурної спадщини Хмільника стимулюватимуть розвиток туризму в регіоні. Вони є пріоритетними, що пов'язано з комплексністю етнокультурних ландшафтів та їх можливістю всебічно представити історико-культурний образ містечка Правобережної України у вигляді ландшафтно-архітектурного заповідника[13].

3.2.Застосування краєзнавчого підходу у викладанні географії в школі для природничих тем

Курс «Загальна географія» у 6 класі – є першим систематичним курсом з географії у школах. Головними завданнями курсу є формування загальних понять та уявлень про Землю, особливості земних оболонок та їх взаємозв'язки. Курс включає дані про географічні подорожі та дослідження нашої планети, особливості зображення земної кулі на глобусі та карті, кількість і розміщення її населення, положення України та окремих держав на політичній карті світу [44].

Опираючись на матеріал навчальної програми, першою темою є «Вступ. Географія як наука про Землю, її природу, населення та його господарську діяльність». Вже з перших уроків з'являється можливість застосовувати краєзнавчий матеріал, при ознайомленні учнів з територією де вони проживають [15].

Під час вивчення Розділу I. «Розвиток географічних знань про Землю» варто подати короткі відомості про краєзнавчі дослідження рідного краю, особливості території проживання у різні історичні періоди та перші згадки у географічній літературі свого населеного пункту, району, історії їхнього заселення. Цікавим завданням буде пошук історії назви походження населеного пункту.

Під час опанування матеріалу Розділу II. «Земля на плані та карті» використання краєзнавчого принципу є обов'язковим при вивченні теми 1. «Орієнтування на місцевості». Для кращого розуміння матеріалу, урок рекомендується провести на території школи та пояснити учням, як можна визначити сторони горизонту та положення певних об'єктів відносно інших за сторонами горизонту. Дати розуміння про способи орієнтування на місцевості теж ліпше на вулиці, а не у кабінеті. Використання краєзнавчого матеріалу під час вивчення масштабу дасть можливість впоратись з елементарними практичними завданнями на вимірювання відстаней від будинку до школи у метрах (кроках), від будинку до інших споруд, наприклад, магазинів, спортивних майданчиків [38].

Отже, у 6 класі використання краєзнавчих матеріалів є платформою для формування основних географічних понять, з якими учні вперше знайомляться в межах шкільного курсу географії. Розповідь учителя, бесіда, постановка проблемних запитань, використання інтерактивних методів, таких як уявна подорож, є основними методами впровадження краєзнавчого принципу навчання.

Для вивчення курсу «Географія материків та океанів» у 7 класі згідно навчальної програми передбачено 70 годин [26].

Головною метою географії у 7 класі є формування географічних знань про природу материків та океанів, їхню цілісність і диференціацію, населення та його життєдіяльність у різних природних умовах. Водночас, відбувається повторення вивченого раніше матеріалу, розширюються знання

про географічну оболонку та її компоненти. У цьому курсі також зустрічається поняття «політична карта», формуються практичні уміння щодо представлення різноманітної географічної інформації.

Цей курс має досить обмежені можливості для використання краєзнавчого матеріалу. Найбільш доречним у процесі опанування даного матеріалу є використання порівняння особливостей природи свого краю (тектонічних структур, форм рельєфу, клімату, забезпеченості поверхневими водами, типів ґрунтів, видів рослинності) з природними особливостями інших материків [22].

Вивчаючи тему рослинності материків, варто звернути увагу учнів на ті види рослин, які потрапили до нас із інших континентів. Під час вивчення теми «Повітряні маси, їх властивості та переміщення» необхідно проводити порівняльний аналіз із повітряними масами, що переважають на території України та знаходити аналогію з сусідніми територіями. Протягом вивчення впливу природних чинників і діяльності людини на екологічний стан природних зон материків північної півкулі варто використовувати місцевий матеріал із застосуванням методів порівняння та аналогії[27].

Курс географії 8 класу має найкращі можливості для впровадження краєзнавчого принципу.

Хмільник володіє унікальним природним ресурсом- радоною водою. Вивчаючи розділ природні умови і ресурси потрібно виділити урок на екскурсію до оздоровниць, варто розпочати ознайомлення з першої свердловини, яка знаходиться в центральній частині міста. На території міста функціонує 8 санаторіїв (рис.6), в яких можна показати основні принципи роботи, а також вплив радону на організм людини.

В Хмільнику працює метеостанція, цим варто скористатись при вивченні теми Клімат. Екскурсія дасть краще уявлення про погоду, вимірювання основних показників, а також ознайомлення з метеоприладами.

Санаторії Хмельника

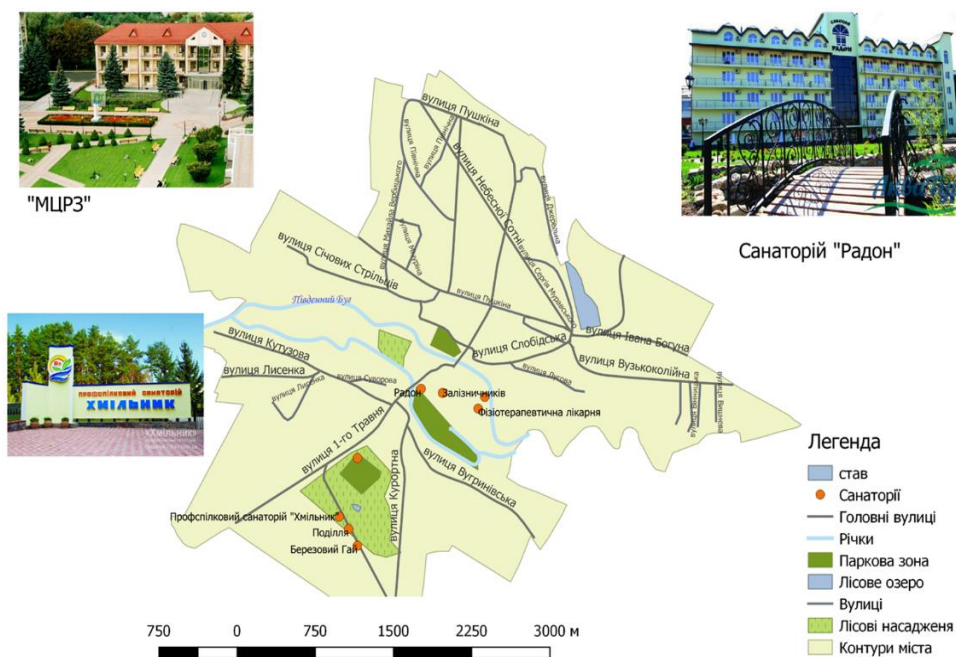

рис.6 Розташування санаторіїв в Хмельнику

Застосування краєзнавчого підходу у викладанні природничих тем розпочинається вже з перших уроків географії в 6 класі. Учні знайомляться зі своєю місцевістю, вчать на ній орієнтуватись. В Хмельнику є багато унікальних природничих об'єктів, які стануть в нагаді при підготовці до шкільних конкурсів, олімпіад.

3.3.Застосування краєзнавчого підходу у викладанні географії в школі для соціально-економічних тем

Впровадження краєзнавчого принципу в курсі «Україна і світове господарство» у 9 класі:

Курс «Україна і світове господарство» завершує цикл базової географічної освіти в ЗОНЗ, тому більше уваги у процесі її вивчення варто приділити узагальненню та систематизації знань з попередніх курсів, що обмежує використання краєзнавчого принципу навчання порівняно з попереднім курсом 8 класу. Краєзнавчий принцип навчання є однією із

найбільш дієвих форм зв'язку географії та краєзнавства із життям. Він дає можливість учителеві вдало поєднувати процес навчання, виховання та формування пізнавального інтересу учнів. Основними методами впровадження краєзнавчого принципу у даному курсі є бесіди, дискусії, частково-пошуковий, проблемного навчання дослідницькі засоби.

Влучно реалізувати краєзнавчий підхід у шкільний курс географії 9 класу, можемо використовуючи напрям - туризм. Учні усвідомлюють економічні переваги від розвитку туризму у районі проживання, оцінюють перспективи розвитку окремих видів туризму, називають сильні та слабкі сторони курорту Хмільник, продумують маркетингову стратегію розвитку туризму в місті. На мою думку чудовим рішенням буде проведення уроку використовуючи метод SWOT-аналізу.

Курс «географія» у старшій школі завершує базову географічну освіту у ЗОНЗ. Курс географії в 10 класі «Географія: регіони та країни» спрямований на формування знань про особливості населення й просторової організації господарської діяльності у регіонах світу та окремих країнах, а також умінь орієнтуватися у світових і регіональних соціально-економічних, суспільнополітичних та екологічних процесах.

Розділ 6. «Україна в міжнародному просторі» дозволяє реалізувати краєзнавчий підхід найбільш повноцінно. Основними методами впровадження краєзнавчого принципу у вказаному курсі слугують бесіди та порівняння, проблемні запитання, а також частково-пошуковий і дослідницький методи, оскільки програма є вкрай інформаційно насиченою. Дослідницький метод використовується під час оформлення графіків, схем та інформаційних довідок, економіко-географічної характеристики області проживання. Використання методу порівняння є важливим для деталізації господарської оцінки природних умов і ресурсів певних країн, міжнародної співпраці України з іншими країнами, що допоможе учням використовувати конкретні факти, зрозумілі для них для опанування складного та

абстрактного матеріалу.

Місцевий матеріал дозволить краще зрозуміти основні принципи розміщення підприємств первинного, вторинного та третинного секторів економіки, оцінити перспективи економічного розвитку регіону.

Висновки

Отже, застосування на уроках краєзнавчого принципу викладання, вчитель вдало поєднує процес навчання і виховання, трансформуючи теоретичні знання на конкретні уміння та навички. Під час споглядання явищ, об'єктів наживо, краще відбувається їх сприйняття, формуються уявлення і поняття необхідні для практичної діяльності.

Вивчення географічного краєзнавства в школі має важливе значення для ґрунтового засвоєння учнями основ природничих та економічних наук; воно розширює та посилює знання, активно сприяє розвитку творчих здібностей, цікавості, впливає на формування світогляду.

Забезпечення впровадження географічного краєзнавства у ЗОНЗ полягає не лише у реалізації краєзнавчого принципу навчання географії, а також в проведенні позакласної роботи з географічного краєзнавства, найбільш поширеними формами якої є екскурсії, експедиції, спостереження та різноманітні заходи, створення у школах краєзнавчих майданчиків і музеїв.

Шкільна географічна освіта є не лише джерелом нових відомостей про Землю, а й основою для формування світогляду та культурного виховання.

Важливо вдосконалювати фахові компетенції пов'язані з впровадженням краєзнавчої роботи в загальноосвітніх закладах, а також застосовувати практичні навички з використання краєзнавчої інформації під час викладання шкільних курсів географії у ЗОНЗ. Провівши аналіз етнокультурних ландшафтів міста прослідковується поєднання селитебних ландшафтів за національною ознакою, а також просторове розташування сакральних-тафальних ландшафтів, що є типовим для невеликих поселень Правобережної України.

Формування етнокультурних ландшафтів Хмільника зумовлено особливостями ландшафтних умов, соціально-історичних чинників, що призвело до формування палацово-паркових та сакральнотафальних ландшафтів трьох конфесій: католицьких, православних, іудейських.

Краєзнавство відіграє провідну роль у формуванні в учнів патріотизму, що є глибоким усвідомленням особистості своєї єдності з Батьківщиною як окремою духовною, суспільно-політичною, економічною, екологічною, культурною, територіальною цілісністю.

Джерела використаної інформації

1. Бугрій В. С. Розвиток змісту та структури краєзнавчої освіти в основній та ста-ршій школі України 1991-2010 рр.) / Освітологічний дискурс, 2014. - №4 (8). – С. 34-43. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів I-III ступенів / уклад. А. І. Довгань [та ін.]. – Біла Церква: КОІПОПК, 2004. – 32 с.

2. Бугрій В. С. Шкільне краєзнавство в Україні (друга половина ХХ – по-чаток ХХІ ст.) монографія / В. С. Бугрій. – Суми: МакДен, 2011.

3. Власенко Р. Тестові завдання для самоконтролю з оволодіння студентами спеціальності 014 Середня освіта, предметної спеціальності 014.07 Середня освіта (Географія) освітньою компонентою «Шкільне географічне краєзнавство» / Р. Власенко, Т. Андрійчук, В. Яковлева – Житомир, 2021. – 58 с.

4. Гальчак Сергій. Хмільник, Сальниця, Уланів в описах Ю. Сідинського, О. Мальченка, А. Швенцона. Перша Хмільницька наукова історико-краєзнавча конференція : Матеріали конференції, 23 вересня 2015 р., м. Хмільник Вінницької області. Вінниця : Меркьюрі-Поділля, 2015. С. 29–38.

5. Географический энциклопедический словарь М. 1988 с.-144.

6. Денисик Г. І. Основні етапи розвитку географії в Україні // Географія та основи економіки в школі. – 1998. – № 1. – С. 6-9.

7. Дерєга Л. М. Шкільне географічне товариство – форма управління пізнавальною діяльністю учнів /Л.М. Дерєга // Впровадження сучасних технологій навчання географії у шкільній, вищій, післядипломній освіті: Матеріали Всеукраїнського науково-практичного семінару. – Полтава: ПОІППО, 2006. – С.64-68.

8. Дорош М.Н., Степанюк В.А. Тобою, краю мій, живу...Хмільниччина: події, особи, час. Довідник / – упорядники. Вінниця, 2013. 248 с.

9. Жупанський Я.І., Круль В.П. До питання про географічні засади

сучасного національного краєзнавства /Український географічний журнал. - 1993.

10. Загниборода Михайло. Хмільник: містобудівний розвиток на тлі історії. Перша Хмільницька наукова історико-краєзнавча конференція: Матеріали конференції,(23.09.2015 р.), м. Хмільник Вінницької області. Вінниця : Меркьюрі-Поділля, 2015. С. 48–58.

11. Заставний Ф. Виховний потенціал географічного краєзнавства в Україні. Географія та основи економіки в школі. 2007і №2 с.40.

12. Календарно-тематичне планування навчального матеріалу з географії в 6 класі на I семестр 2018-2019 н.р –[Електронний ресурс]-Режим доступу до ресурсу:

<https://naurok.com.ua/kalendarno-tematichne-planuvannya-navchalnogo-materialu-z-geografi-v-6-klasi-na-i-semestr-2018-2019-n-r-55992.html>

13. Кафедра фізичної географії, геоморфології та палеогеографії. Матеріали студентської наукової конференції (20-21 квітня 2021 року).Чернівці: Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2021. 48с.

14. Кваша С.В. Застосування інноваційних технологій навчання географії. «Основа» №6 2003 с.4-12.

15. Коваль А. П. Знайомі незнайомці. Походження назв поселень України / А. П. Коваль – К.: Либідь, 2001.

16. Конспект лекцій з дисципліни «Організація екскурсійних послуг» - [Електронний ресурс] - Режим доступу до ресурсу:

http://dspace.wunu.edu.ua/jspui/bitstream/316497/9162/1/%D0%9A%D0%9E%D0%9D%D0%A1%D0%9F%D0%95%D0%9A%D0%A2_%D0%9B%D0%95%D0%9A%D0%A6%D0%86%D0%99.pdf

17. Корнєєв О.В. Методика шкільного географічного краєзнавства, – Харків: Вид. група «Основа», 2007. – 144 с

18. Костриця М. Ю. Шкільна краєзнавчо-туристична робота / М.Ю. Костриця, В. В. Обозний. – К., 1995.

19. Кравець Н. В. Краєзнавча робота в контексті навчально-виховної діяльності сучасного закладу освіти. Методичний посібник. [Електронний ресурс] - Режим доступу –

<https://vseosvita.ua/library/turistsko-kraeznavcarobota-v-konteksti-dialnosti-sucasnogo-zakladu-osviti-1938.html>

20. Краєзнавство в Україні: сучасний стан і перспективи: Наук, збірник. -К.: Академія, 2003.

21. Крачило М.П. Організація роботи з географічного краєзнавства і туризму. – К.: УМКі ВО, 1998. – 280 с.

22. Кушнарєнко Н. Г. Формування фізико-географічних знань учнів на основі краєзнавчого принципу// Збірник наукових праць. Вип. 17(2). – 2014. – С. 219-224.

23. Кушнір Л., Гомляі Л. Особливості проведення краєзнавчої роботи в школі.\\ Витоки педагогічної майстерності. – 2012. – Випуск 10. – С.166-169.

24. Манько І. В. Реалізація краєзнавчого принципу в урочній та позакласній роботі з географії.- Кривий Ріг, 2009. – 36 с.

25. Мачинська Н.І., Стельмах С.С. Сучасні форми організації навчального процесу у вищій школі: навчально-методичний посібник / Н.І. Мачинська, С.С. Стельмах. – Львів: Львівсь-кий державний університет внутрішніх справ, 2012. – 180 с.

26. Методичний посібник для вчителів з навчального курсу за вибором для учнів 9 (10) класу загальноосвітніх навчальних закладів. Уроки для сталого розвитку/ О. І. Пометун, Л. М. Пилипчатіна, І. М. Сущенко. – К.: Видавничий дім „Освіта”, 2011.

27. Методичні рекомендації «Реалізація краєзнавчого принципу на уроках географії»-[Електронний ресурс] – Режим доступу-

<https://naurok.com.ua/metodichni-rekomendaci-realizaciya-kraeznavchogoprincipu-na-urokah-geografi-39741.html>

28.Обозний В.В. Краєзнавча підготовка вчителя. К. 2001с.5.

29. Олішевська Ю.А. Шкільне географічне краєзнавство-[Електронний ресурс]-Режим доступу до ресурсу:

https://geo.knu.ua/old/images/doc_file/navch_lit/Olichevska_geograf_kraino_znavstvo.pdf

30. Олішевська Ю.А. Шкільне географічне краєзнавство. Навчальний посібник / Ю.А. Олішевська. – К.: «ФО-П Кравченко» – 175 с.

31. Палац графа Ксідо - [Електронний ресурс] – Режим доступу - <https://tamtour.com.ua/1388>

32. Парафія Пресвятої Трійці- [Електронний ресурс]–Режим доступу: <https://kostel2khmilnyk2ua.wixsite.com/kostelkhmilnyk/golovna>

33. Поколюдна М. М. Організація екскурсійної діяльності: підручник. – Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О.М. Бекетова. – 2017. – 180с.

34. Проект внесення змін до генерального плану міста. м. Хмільник Вінницької області. Пояснювальна записка. Київ : Б.в., 2014. 145 с.

35. Прокопчук В. С. Топоніми рідного краю: метод. посібник. / В. С. Прокопчук. – К.: Рідний край, 1999.

36. Прокопчук В. С. Шкільне краєзнавство: навчальний посібник / В. С. Прокопчук. – К.; Кам'янець-Подільський: Кондор, 2010.

37. Ратушний А.І. Історія рідного села. Київ : УЦНК «Музей Івана Гончара», 2003. 96 с;

38. Розробка уроку географії 6 клас. - [Електронний ресурс]- Режим доступу до ресурсу: <https://naurok.com.ua/rozrobka-uroku-geografi-6-klas-urok-1-46118.html>

39. Сайт СЗМ «Молочний Візит»-[Електронний ресурс]– Режим доступу - <https://milkvisit.com/galereya/>

40. Сайт центру туризму та краєзнавства учнівської молоді- [Електронний ресурс]- Режим доступу до ресурсу: <http://www.ctkum.kiev.ua/pro-nas/>

41. Серебряй В. Краєзнавство в системі народної освіти //

Краєзнавство. Географія. Туризм. -2001. -№ 13. -С. 7-8 Демідієнко О.Я.,
Іонова О.М., Кузнецова В.І. Основи краєзнавства. -К., 2001

42. Соловей М.В. Шкільна географія і краєзнавство у педагогічній
спадщині Софії Русової /Географія та основи економіки. -2001. -№ 1.

43. Стойкова М. М. Краєзнавчий підхід у викладанні географії
//Географія. – Х.: Основа, 2009. – №1. – С.17-19.

44. Структура і зміст навчальної програми з географії (6-9 класи)-
[Електронний ресурс]- Режим доступу до ресурсу:

https://edera.gitbook.io/geomon69new/vstup/poyasnuvalna_zapyska/struktura_ta_zmist

45. Труды Подольского епархиального историко-статистического
комитета. Под ред. Е. Сецинского. Вып. 9. Приходы и церкви Подольской
епархии. Каменец-Подольск, 1901. 1064 с

46. Хмільник. Географічна енциклопедія України : в 3-х т. / Редкол.:
О.М. Маринич (відп. ред.) та ін. Київ : «Українська енциклопедія» ім. М.П.
Бажана, 1989-1993. Т. 3: П-Я. С. 375–376.

47. Чагайда І. М. Екскурсознавство: Навчальний посібник. /І. М.
Чагайда, С. В. Грибанова – К., 2004

48. Шищенко П. Г. Сутність географічного краєзнавства / П. Г.
Шищенко //Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2000. – № 42. – С. 1-2.